

Karla Hronová (Praga)

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU GRAMATYCZNEGO
W PODRĘCZNIKACH KURSU PODSTAWOWEGO JĘZYKA CZESKIEGO

I

Podręczniki do nauki języka czeskiego, których celem jest językowe i kierunkowe przygotowanie cudzoziemców do studiów w czeskich szkołach wyższych, w okresie trzydziestu lat prowadzenia tej nauki reprezentują w zasadzie dwa etapy rozwojowe traktowania podstaw gramatyki języka czeskiego dla cudzoziemców.

W stosunkowo krótkim etapie początkowym materiał gramatyczny traktowano podobnie jak w gramatykach przeznaczonych dla Czechów: zachowywano wertykalny sposób prezentowania czeskiej deklinacji uszeregowanej według części mowy i typów deklinacyjnych, skomplikowany podział czasowników, nie brano pod uwagę funkcji i frekwencji form. Dla podręczników charakterystyczny był brak więzi między częścią tekstową i gramatyczną.

Nową jakość prezentuje "Gramatyka współczesnego języka czeskiego jako obcego" opracowana pod kierunkiem profesora Poldau'a¹ i oparte na niej skrypty ŠŠB (Šára, Šárova, Bytel) przeznaczone dla mówiących po angielsku, francusku i hiszpańsku, których zaczęto używać w pierwszej połowie lat sześć-

¹ Mluvnice současné češtiny jako cizího jazyka, Hláskosloví a tvarosloví základní češtiny, Bratislava 1962.

dziesiątych². Ponieważ nie akceptowano tego, że wprowadzono do nich elementy potocznego języka czeskiego, niesłusznie nie został doceniony pionierski charakter tych podręczników - traktowanie w nich języka czeskiego jako nieojczystego, tj. z pozycji użytkownika obcojęzycznego. Przejawiło się to zarówno w zakresie opisu języka, jak i w klasyfikacji oraz sposobie przedstawiania materiału gramatycznego.

Znalazło to wyraz przede wszystkim w horyzontalnym (syntagmatycznym) sposobie prezentacji zjawisk fleksyjnych i paralelnym przedstawianiu typów deklinacyjnych w ramach odpowiednich przypadków, uproszczonym podejściu do koniugacji, uwzględnieniu funkcjonalnego punktu widzenia przy prezentacji form gramatycznych itd.

Zmiany, jakim uległo przygotowanie studentów zagranicznych w połowie lat sześćdziesiątych (zatem na krótko po ukończeniu wspomnianych podręczników), postawiły przed nauką języka czeskiego jako obcego nowe zadania i wymagały nowych rozwiązań także w zakresie gramatyki. Wynikały one z potrzeb równoczesnego nauczania przedmiotów kierunkowych niemal od samego początku nauki języka (obecnie są one wprowadzane już od czwartego tygodnia nauki), przede wszystkim jednak ze zmian w składzie narodowościowym i wstępnym językowym przygotowaniu studentów zagranicznych.

Z każdym rokiem przybywało słuchaczy, którzy nie znali języków pośrednich, i w związku z tym pogłębiała się różnica między językiem ojczystym słuchaczy i nowo przyswajanym. Koniecznym więc stało się przekazanie podstawowego materiału gramatycznego w zasadniczo krótkim czasie oraz wprowadzenie zmian w kolejności jego prezentowania. Wymóg przygotowania jednakowych podręczników dla słuchaczy wszystkich narodowości, opracowanych bez użycia języków pośrednich, uniemożliwił zastosowanie w nich klasycznych metod konfrontatywnych i postawił przed nimi zadanie spełnienia przez język czeski trud-

² M. Š á r a, J. Š á r o v a, A. B y t e l, Czech for English-Speaking Students, Bratislava 1961-1963; V. V l a s a k, M. Š á r a, J. Š á r o v a, Le tcheque sur la base du français, Bratislava 1964-1965; A. B y t e l, M. Š á r a, J. Š á r o v a, El Checo a Base del Español, Bratislava 1965.

nej "podwójnej" roli. Miał się on stać w przyszłości nie tylko językiem docelowym, ale także narzędziem do jego opanowania.

Nasze stanowisko wobec tych problemów znalazło w minionych latach swój praktyczny wyraz w materiałach "Wstępnego kursu audiooralnego"³ i w dwu wersjach podręcznika "Język czeski dla cudzoziemców - Kurs podstawowy"⁴. W związku z zaistniałą sytuacją, zadaniem kursu wstępnego stała się - obok podstawowego celu, jakim jest wyćwiczenie czeskiej artykulacji oraz konieczność szybkiego przygotowania słuchaczy do porozumiewania się w sytuacjach codziennego życia i kontaktach uczelniowych - także nauka gramatyki. Oba podręczniki kursu podstawowego (HFO [Hronová, Flicková, Oherová] używamy od 1973 r. i HT [Hronová, Turzíkova], który go później zastąpił) celowo nawiązują do idei zawartych w podręcznikach ŠŠB: w traktowaniu języka czeskiego jako nieojczystego i świadomego jego przyswajania, i starają się dostosować je do nowych warunków nauczania. Szło przede wszystkim o zagadnienia układu materiału gramatycznego i znalezienie efektywnych sposobów jego prezentacji w podręcznikach uniwersalnych.

Pilnego rozstrzygnięcia wymagała też problematyka wyjściowa, tj. zagadnienia związane z doбором środków językowych, które będą wykorzystane w opisie materiału dydaktycznego przeznaczonym dla cudzoziemców. W odróżnieniu od ŠŠB, nowe ujęcie nie wykracza poza inwentarz środków języka literackiego, korzystając jednak z możliwości, jakie daje dynamika czeskiej normy literackiej i "perspektywiczna głębia" współczesnej kodyfikacji. Ocenia jednocześnie miejsce form w systemie, z punktu widzenia ich przynależności do poszczególnych styków⁵, oraz ich nacechowanie bądź neutralność stylową.

³ K. H r o n o v á, Úvodní audioorální kurs po výuku zahraničních studentů, Obrazová učebnice, Bratislava 1971, 1984; K. H r o n o v á, Úvodní audioorální kurs... Text pro vyučující, Bratislava 1971, 1984.

⁴ K. H r o n o v á, K. F l í č k o v á, J. O h e r o v á, Čeština pro cizince, Základní kurs I-III, Bratislava 1972, 1980³; K. H r o n o v á, M. T u r z í k o v á, Čeština pro cizince, Základní kurs I. i 2. cz, Bratislava 1983, 1984².

II

Podstawowy materiał gramatyczny w podręczniku "Język czeski dla cudzoziemców" stanowi zwartą całość morfosyntaktyczną skoncentrowaną na zjawiskach czeskiej deklinacji, koniugacji i problematyki składniowej w zakresie potrzebnym do codziennego porozumiewania się i we wstępnej fazie komunikacji specjalistycznej (I semestr kursu). Materiał ten został podzielony na trzy części, które tworzą hierarchicznie uporządkowany zbiór w zależności od stopnia trudności komunikacyjnych. Znalazło to odzwierciedlenie także w gradacji części tekstowej podręcznika. Ścisły związek z tekstami umożliwił odpowiednią korelację między obu działami podręcznika.

W części tekstowej i objaśnieniach leksykalno-gramatycznych została uwzględniona problematyka zdania złożonego i słowotwórstwa. Składnia zdania pojedynczego (w I części) jest wprowadzona równocześnie z objaśnieniami fleksyjnymi i traktowana jako wyjściowa i nadrzędna w stosunku do materiału fleksyjnego. Przy wprowadzaniu koniugacji uwzględnia się zagadnienia aspektu form. Wybrane typy deklinacyjne rzeczowników, przymiotników i zaimeków wprowadzone są jednocześnie w ramach przypadków i w ścisłym związku z objaśnieniami o funkcji poszczególnych form przypadkowych.

Fakt, że podręczniki musiały zostać opracowane jako uniwersalne, tj. wspólne dla posługujących się różnymi językami wyjściowymi, i musiały uwzględniać potrzeby językowe równoległe przebiegającej nauki przedmiotów kierunkowych (w języku czeskim), zmusił autorów do zmodyfikowania ogólnych zasad dotyczących stopniowania trudności i kolejności podawania materiału.

Jeśli idzie o frekwencję, należało wziąć pod uwagę występowanie zjawisk gramatycznych nie tylko w sferze komunikacji codziennej, ale także w wypowiedziach specjalistycznych (w formie charakterystycznej dla nauki w szkole średniej). Przez to zostały w naszym przypadku częściowo zdeterminowane: kolejność wprowadzania przypadków, omówienie najpierw futurum czasowników dokonanych spowodowane odpowiednio wczesnym wprowadzeniem

informacji o zdaniach względnych, wprowadzenie *passivum* itd. Wymóg efektywnej metodycznej gradacji materiału gramatycznego w wypadku podręcznika uniwersalnego bez odwołań konfrontacyjnych spowodował konieczność zwrócenia baczniejszej uwagi na wewnętrzną logikę studiowanego języka, na wzajemną zależność i podporządkowanie jego elementów. Bardziej wyraźny stał się fakt, że idzie nie tylko o stronę formalną zjawisk językowych, ale przede wszystkim o ich rolę, ich współudział w pełnieniu zadań właściwych każdemu językowi jako całości, o ich funkcję w działalności językowej.

Uwzględnienie tego punktu widzenia przy prezentowaniu materiału gramatycznego oznacza, że sposób traktowania wypływający z priorytetu formalnej prostoty, a nawet zbieżności form został zastąpiony sposobem odwrotnym, tzn. że właśnie zróżnicowanie strony formalnej zjawisk zostało wykorzystane dla uwytknienia różnych funkcji. (Dlatego np. podręczniki HFO i HT, w odróżnieniu od wcześniejszych materiałów dydaktycznych, zaczynają prezentację Acc. - jako przypadku obiektu - od form różnych od Nom. Z tego też powodu główna informacja o aspekcie jest umieszczona przy wykładzie o futurum czeskich czasowników itd).

Najważniejszym problemem, jaki wiąże się ze sprawą układu materiału gramatycznego i z kolejnością jego wprowadzania, jest ustalenie stopnia trudności zjawisk językowych. Jeśli ograniczymy się tylko do zagadnień morfologii formalnej i będziemy się starali ustalić trudne miejsca czeskiej fleksji, dojdziemy do pozornie paradoksalnego wniosku, że wraz ze wzrostem różnic między językami wyjściowymi i językiem czeskim znikają trudności, jakie wiążą się z poszczególnymi językami i typowo "narodowościowe", a na plan pierwszy wysuwają się trudności wspólne dla większości słuchaczy. W związku z tym aktualne staje się badanie problematyki, którą roboczo można określić jako: "powszechnie występującą językoznawczą trudność zjawisk gramatycznych". Jej opracowanie może stać się ważną pomocą przy układzie materiału gramatycznego, zaś w trakcie opracowywania materiałów dydaktycznych pozwoli wyraźniej zastosować strategię przewidywania trudności także w podręcznikach typu uniwersalnego.

Wzgląd na komunikatywny cel nauczania języka czeskiego w Studium przygotowawczym prowadzi nie tylko do wzmożenia starań o efektywny układ materiału we wzajemnych zależnościach form gramatycznych i ich funkcji. Wymaga także, aby materiał podawany cudzoziemcom (przede wszystkim w przypadkach znacznej różnicy obu języków) został na nowo usystematyzowany co do treści, z uwzględnieniem podejścia logiczno-semantycznego. W naszym wypadku idzie o to, aby środki językowe służące do wyrażania tych "właściwości treściowych obiektywnej rzeczywistości", które w podręcznikach opracowanych na zasadach morfosyntaktycznych prezentowane są cząstkowo w związku z poszczególnymi formami gramatycznymi (i jednocześnie z innymi znaczeniami przez nie wyrażanymi), zostały zebrane także w uzupełniających zestawieniach, które umożliwią studentom kompleksowe spojrzenie na inwentarz środków językowych właściwych danym znaczeniom w języku czeskim.

W omawianym tu kursie podstawowym postulat ten może być zrealizowany tylko częściowo; np. przy prezentacji sposobów wyrażania miejsca, czasu, rozkazu/życzenia itd., ich rola i znaczenie są o wiele większe w materiałach pomocniczych.

Dla uzupełnienia charakterystyki materiałów dydaktycznych "Kursu podstawowego" podajemy jeszcze krótką informację o sposobach prezentacji materiału gramatycznego. W związku ze specyfiką nauczania języka czeskiego w Studium przygotowawczym, które ma zapewnić osiągnięcie umiejętności potrzebnych do rozpoczęcia studiów w szkole wyższej, w podręczniku została zastosowana metoda kognitywna z wyraźnym podaniem materiału gramatycznego. Metoda ta została wybrana jako nadrzędna ze względu na to, że uwypuklenie elementów zrozumienia przy przyswajaniu gramatyki może (a w danym przypadku musi) przyczyniać się do osiągnięcia podstawowych celów nauczania, zwłaszcza gdy idzie o rozwój intelektualny i przygotowanie do studiów, że przemyślany sposób prezentacji materiału gramatycznego może mieć znaczny wpływ na rozwój operacji logiczno-myślowych, pamięci, uwagi, woli oraz sprawności uczenia się słuchaczy. Uwypuklenie elementów kognitywnych nie równa się odrzuceniu wkładu, jaki do nowoczesnego nauczania języków wniosły metody imitatywne. W "Kursie podstawowym" wykorzystuje się je jako uzu-

pełniające, niezastąpione przy ćwiczeniu i automatyzacji materiału.

Podawanie materiału gramatycznego za pośrednictwem komentarza w języku czeskim jest w materiałach przeznaczonych na I semestr nauczania zadaniem bardzo trudnym. Jak wykazała pierwsza próba, zrealizowana w podręczniku HFO, należało w przyszłości zasadniczo ograniczyć komentarz, materiał prezentować zwięźle w przejrzystych tabelkach i schematach, bazując na strukturach zdaniowych, występujących w części tekstowej podręcznika.

Nowe rozwiązanie postawiło sobie za cel także to, aby opracowanie gramatyki prowadziło do osiągnięcia postępu dydaktycznego, orientowało uczących i słuchaczy w podstawowych i sprawiających trudności elementach materiału, dawało nauce gramatyki możliwość współudziału w osiągnięciu podstawowych celów nauczania i (w niemniejszym stopniu) wzmagало aktywność studentów już na etapie prezentowania nowego materiału. Temu celowi miały służyć dwa, w zasadzie proste zabiegi: podział wewnętrzny prezentacji każdego zjawiska na trzy części, który włącza do objaśnień gramatycznych także tzw. ćwiczenia wdrażające (po części wstępnej i podaniu "Ogólnych zasad" zjawiska) oraz niewielki objętościowo zestaw graficznie wyróżnionych objaśnień, które omawiają związki zachodzące między zjawiskami, hierarchizację materiału i sposób jego przyswajania. Można tu skorzystać ze sposobu przedstawiania podobnego materiału w postaci algorytmów.

III

Rozwiązanie problemu doboru i układu materiału gramatycznego i jego prezentacji w podręczniku "Kurs podstawowy" stanowi integralną część obecnego dążenia do efektywniejszego językowego i kierunkowego przygotowania studentów zagranicznych w Studium przygotowawczym.

Ten proces modernizacji nauczania, rozwijany poprzez jednolitość treści i sposobów realizacji wszystkich jego elementów, może zostać pomyślnie zrealizowany tylko przy jednolitej kon-

cepcji całości materiałów nauczania, które zostaną odpowiednio podzielone na kurs wstępny, podstawowy i zaawansowany, wewnętrznie zróżnicowane w ramach każdego z nich, a równocześnie skorelowane z nauczaniem przedmiotów kierunkowych. Jest bezsporne, że kluczową rolę ma tu kurs podstawowy. Spełnienie zadań, które stoją przed tym etapem nauki, wymaga całego kompleksu materiałów nauczania, który - obok klasycznego podręcznika - obejmuje także inne pomoce (przede wszystkim audiowizualne). Każdy z rodzajów tych materiałów pełni swą specjalną i nie dającą się niczym zastąpić funkcję.